

MORAL I LJUDSKO DRUŠTVO

Odnos morala i ljudskog društva nekako intimnije tangira čovjeka današnjice nego pitanje odnosa morala prema drugim vrednotama. To nije samo stoga, što je čovjek *dio* društva ili zajednice (obitelji, države, Crkve, čovječanstva), tome je dublji uzrok u sve naglašenijoj ulozi društva kao bitne komponente čovječjeg života.

Zanima nas odnos moralnog fenomena prema socijalnom ili društvenom fenomenu, odnosno moralke prema sociologiji. Je li moralni fenomen produkt društvenih transformacija, društvenog stanja, društvenog stvaranja ili ne? *Da li doista moral nastaje s društvom, razvija se u društvu, završava s društvom?*

Postavljanje pitanja baca nas usred onog fenomenološkog opisivanja čovječanstva, i promjena u njemu nastalih, kako nam ga predočuju prva poglavlja konstitucije *Gaudium et spes* br. 4. pa dalje. I danas čovjeka muči pitanje o smislu života na zemlji i stanju poslije smrti. A da li su ta dva stanja u nekom odnosu ili ovisnosti?! Može li današnji čovjek odgovoriti na ta pitanja? Ne živi li on u posve izmijenjenim okolnostima? Promjene u društvenim odnosima svima su očite: sve više se širi industrijski tip društva; komunikaciona sredstva dominiraju čovječjom psihom; emigracija kopa po temeljima društvenih odnosa; socijalizacija uzima sve više maha. Još važnije: dogodile su se i događaju se promjene u mentalitetu. Kao da se mišljenja i osjećanja primljena od starijih generacija ne mogu više adaptirati novom stanju stvari. Recimo kratko: nastao je poremećaj i u životu i u normama djelovanja.

Pitanje o smislu života, o njegovu dubljem sadržaju najuže je povezano s pitanjem odnosa čovjeka prema društvu, jer se čovjek rađa u društvu, živi i razvija se u društvu. Mnogošta od društva prima, štošta mu sa svoje strane i daje. Uočimo čovjeka u njegovim specifičnim komponentama, u njegovu *moralnom vrednovanju*. Kakva je ovisnost čovjeka o društvu na tom području?

ZAR NAPREDAK ČOVJEČANSTVA UKLJUČUJE I MORALNI NAPREDAK?

Slijedimo problematiku postavljenu na spomenutom Tečaju u Francuskoj. U vezi s ovim pitanjem »uskočio« je Pierre Masse s tvrdnjom *da su društvene promjene in melius donijele i moralne promjene in melius*. Pogledajmo, veli on, povijesti u oči. Čovječanstvo je koraknulo naprijed i u moralu. Kako? Može li se to konstatirati? Obrazložiti?

Masse je govorio da je to moguće. A kako? Ukazuje na činjenicu da su neki ciljevi prešli u vrednote. A pod izrazom *cilj* razumijeva metu ili točku prema kojoj se teži, koja je predmet ostvarenja; pod izrazom *vrednota* razumijeva nešto što je u sebi vrijedno te se ne smije prekršiti ni zbaciti. Vrednota je kao neka norma, gotovo nešto apsolutno, cilj koji je ostvaren i prešao u ideal, time zadobio svoju veličinu i uzvišenost.

Evo primjera: sloboda od robovanja postala je vrednotom, zazor od mučenja kao političkog uvjeravanja postao je vrednotom. Naprotiv, govori Masse, vlasništvo kao vrednota slabi, postaje samo nekim zahtjevom pravne naravi dok postepeno ne izumre. Nije li sve ovo znak da se čovječanstvo osvješćuje? Postaje zrelijim? Znači da je napredovalo i u moralnom pogledu, jer sloboda je zaista moralna vrednota.

Ne krije li se u ovom umovanju pretjerani skok ili let misli? Izgleda da ni sam Pierre Masse nije bio posve pun pouzdanja u svoj zaključak. Dopustimo da je čovjek postao samostalnijim, možda uživa veći stupanj blagostanja. Ali, svakomu je jasno da je blagostanje ambivalentno. Ono stvara nejednakost između pojedinaca, pojedinih naroda i država. Nejednakost pak vodi k napetosti. Na jednoj barem strani pogoduje demografskom pritisku. Prenapučuje gradove. Životu i djelovanju daje nervozni *accelerando*, te čovjek nema vremena niti uživati u onome što je iznašao i za sebe stvorio. Ne upada li čovjek u razna stanja dehumanizacije? S nekog gledišta postaje robom mašine, poklonikom tehnike, ovisnim o komunikacionim sredstvima, izložen je »pranju mozga« s raznih strana, itd.

Postavimo i dublje pitanje. Zar uopće cilj može postati vrednotom a da za čovjeka prestane biti ciljem? Mislim da okolnosti vremena i prostora ne dopuštaju da čovjek u ovozemnoj egzistenciji doživi takvo ostvarenje cilja da mu niti s te strane ne ostaje ništa kao poželjno. »Ljudskom srcu uvijek nešto treba« — ne govori samo pjesnik nego i filozofija života, mudrost svih naroda.

Navedeni primjeri ne uvjeravaju. Govori o blagostanju? Nije li to iluzija? Bez sumnje, ima bogatih, ali na zemajskoj kugli 2 : 3 ne prehranjuju se dovoljno. Manjina obiluje. Blagostanje nekolicine stvara izvore nemira. »Dok u nekim zemljama oligarhija uživa u rafiniranoj civilizaciji, ostalo je pučanstvo, siromašno i raspršeno, »lišeno gotovo svake mogućnosti osobne inicijative i odgovornosti, a često je i prisiljeno da živi u uvjetima života i rada koji su nedostojni ljudskog bića« (Pavao VI, RAZVITAK NARODA, br. 9).

Možemo li, prema tome, govoriti o moralnom napretku čovječanstva? Sama tehnička civilizacija ne može značiti i napredak u moralu. Ivan XXIII nije bio pesimist, ali je ipak usvojio misao Pija XII da su ljudi *nazadovali u smislu za svoje dostojanstvo* dok su toliko uznapredovali u znanosti i tehnici. »Nakazno remek-djelo našega doba sastoji se naime u tome što je pretvorilo čovjeka u orijaša prirode na uštrb njegova duha, a svelo ga u patuljka svijeta nadnaravi i vječnosti« (Ivan XXIII, *MetM*, br. 243).

Još nešto. Ne čini mi se da mi danas uopće možemo govoriti o tome kako su neki ciljevi postali vrednote jednostavno stoga što nas stvarnost uči da su ti ciljevi daleko od svoga ostvarenja. Oslobođenje robova nije postalo ciljem sredinom XIX stoljeća, ono je to bilo kroz vjekove, a nije ni danas potpuno ostvareno. Još je manje istinita tvrdnja da je oslobođenje robova postalo vrednotom poslije Linkolna. Niti je danas posve izumrlo upotrebljavanje sile za političku »preorijentaciju«. Prema tome, ni s koje strane nema dovoljno razloga da se konstatira neki stvarni moralni napredak čovječanstva. Usporedba nije moguća. Ne posjedujemo dovoljno elemenata da bismo mogli pravilno provesti usporedbu te izvesti zaključak. Ako je, recimo, medicina uznapredovala, što je istina, zar nije »uznapredovala« i u otkrivanju načina kako se može na »civiliziran« način ubijati?

PRETPOSTAVKE SUMNJIVE VRIJEDNOSTI

Nije moguće provesti dijalog bez neke zajedničke platforme onih koji dijalogiziraju. Ljudi različitih idejnih tendencija mogu provesti neki dijalog u zajedničkim pitanjima, pothvatima, zadacima. Rečeno je u prošlim člancima da je dijalog moguć sa svim ljudima, recimo, kada se traže djelatnosti koje čovjeka humaniziraju ili dehumaniziraju. Još više, dijalog može biti plodan u zajedničkim akcijama za dobro čovječanstva, npr. u akcijama za smanjivanje gladi, analfabetizma, kriminaliteta, makar se išlo različitim putovima. To je u stvari dijalog na moralnoj primjeni Evanđelja. Drugi vat. koncil je ustvrdio da i dijalog s odijeljenim Crkvama može tu početi (dekr. OE, br. 23). Mislim da se isto može reći i za dijalog s nevjernicima.

U negativnoj fazi svakog dijaloga najosnovnija je dužnost da se uklone neosnovane pretpostavke. Iz krive pretpostavke izvode se krivi zaključci, a ovi ne vode do sporazuma ni sloge. Krive pretpostavke su kao okovi koji smetaju slobodnom hodu, napredovanju. Upoznati ispravno tuđe mišljenje neka bude prva odlazna točka svakog dijaloga.

a) Nije uputno isticati, kao što je učinio Pierre Vernant, da je čovječanstvo duboko podijeljeno u pitanju religije, sistema vrednota, na području tehnike, u društvenom životu, u osobnoj egzistenciji itd. Razlika je, ističe on, radikalna i temeljita.

Zar nije temeljitiji identitet negoli su te razlike? Ista čovječja narav, iste osnovne vlastitosti, isti cilj, ista sredstva za postizavanje sreće, ista osnovna moralna načela itd. Uzmimo pitanje religija. Sve pokazuju na jednu te istu tendenciju, naime: odgovoriti na pitanja čovječjeg života: ODAKLE? KAMO? KAKO? Sve traže put sreće, nastoje pružiti čovjeku sredstva oslobođenja, uzdizanja itd. Koncil nas je upozorio da u svim pokušajima dijaloga idemo za onim što zbližava (dekl. NC, br. 1 sl).

Tko postavi kao pretpostavku da se ljudi radikalno, temeljito razlikuju u pitanjima morala, ne znam kako će uspjeti naći zajedničku platformu za dijalog o moralnim pitanjima. Zar nije pravilnije isticati prirodni moralni zakon usaden u srca svih ljudi? Osnovne principe moralnog reda zajedničke svima? Štovanje nekog božanstva, pijetet prema roditeljima, domovini ili narodu, ljubav prema bližnjemu i sl. predstavljaju tako jake spojne ideje, tako zajedničke osnovne moralne vrednote, da je čist pleonazam i dokaz nemetodičnosti isticati razlike i nazivati ih temeljitim, osnovnim razlikama među ljudima. Zar moralne vrednote nijesu osnovne? Zar osnovna načela moralnog reda, svima zajednička, nijesu sposobnija da ljude osvijeste u uvjerenju zajedničke sudbine? Čemu, dakle, isticati tu osnovnu, radikalnu, temeljitu razliku?

b) Isti govornik naglašuje i drugu sumnjivu pretpostavku. Današnja kršćanska misao, veli on, ne prihvaća čisto teološku interpretaciju morala. Današnja kršćanska misao hoće onu općečovječansku interpretaciju morala. Treba odbaciti teološki moral, a tražiti što humanizira, a što dehumanizira čovjeka.

Slažem se s time što Pierre Vernant upućuje nekim kršćanskim i katoličkim piscima osnovanu primjedbu. Ima naime vjerskih pisaca koji toliko naglašuju povezanost morala s Objavom te se dobije dojam: ili da se radijusi moralnog osjećaja i vjerskog osjećaja potpuno poklapaju, ili da izvan objavljenog morala nema morala.

Vjernici, prema tome, neka se sjete osnovnog metodičkog pravila, da nije moguće nastupati s objavljenim moralom u dijalogu s onima koji Objave ne prihvaćaju.¹ U tom smjeru dijalog bi bio nemoguć.² Govoriti da ne opstoji i naravni moral ili da nije uputno o njemu govoriti zatvara u začetku vrata prema uspješnom dijalogu. Kršćani moraju u tom pitanju prijeći u šire dimenzije. Osjetiti zajedničku pripadnost čovječanstvu kao i ostali ljudi. U tome je Pierre Vernant dobro poučio neke vjerske pisce o moralnim problemima.

Činjenica je, naime, da se većina čovječanstva ravna prema načelima naravnog morala, a ne prema objavljenom moralu. Sv. Pavao je mudro na to ukazao. On je naglasio mogućnost dijaloga kršćana sa svim ljudima na bazi savjesti, glasa dobra i zla što se nalazi u čovjeku, neovisno o religioznoj orijentaciji (Rim 1, 19; 2, 14—15).

¹ Sv. Toma: CG I, 2. On ukazuje kako je moguće sa Židovima raspravljati na bazi S. zavjeta, jer ga priznaju, a na bazi N. zavjeta s drugima koji priznaju N. zavjet. S onima koji ne priznaju ni S. zavjet ni N. zavjet »necesse est ad naturalem rationem recurrere, cui omnes assentire coguntur«.

² Vidi: BS, 1964, br. 1, str. 63. sl.

Ako želimo biti iskreni, morat ćemo priznati da i kršćani u svom životu *de facto* više računaju s motivacijom uzetom iz zasada prirodnog nego i objavljenog morala. Oni koji ne vjeruju žive zajedno s katolicima, ali se ne vidi kako se vjernici *de facto* ravnaju po nekom moralu različitom od morala nevjernika. Barem u nekim sektorima moralnog života. Dapače, kada se radi o profesionalnoj svijesti, o respektu prema istini i pravdi, o političkoj lojalnosti i sl., ne samo da se ne uočuju razlike između katolika i pristaša prirodnog morala, nego kod nevjernika nailazimo ponekad na pojave uzvišenije moralnosti.³ A da se i ne govori o tome kako većina kršćana potpuno zabacuje neke moralne vrednote na kojima je Krist inzistirao kao na znakovima raspoznavanja svojih sljedbenika. Kršćani bi se imali ispitati kako realiziraju Kristov poziv da ljube neprijatelje, da mole za progonitelje i da pozdravljaju svoje neprijatelje (Mt 5, 43—48). A zar nema kršćana koji smatraju da opraštati uvrede spada samo na svece? Kod kolikog se broja kršćana doista pokazuje duh Kristov? Pitanje je vrlo teško, a na nj se i ne može odgovoriti. Ipak, ono nas mora uozbiljiti i učiniti realnijim kada govorimo o kršćanima ŠTO su i STO bi *moralni* biti. Malo manje trijumfalizma ne bi nikomu škodilo, a u postkonzilskoj literaturi ima ga dosta.

U čemu je Pierre Vernant pogriješio u pitanju? Gdje je sumnjiva pretpostavka? U tome što tvrdi da *današnja* kršćanska misao ne prihvaća objavljeni moral za dijalog s nevjernicima, dok bi morao znati da je to metodičko pravilo bilo priznato i u prošlosti, kako sam naveo npr. iz sv. Tome. Osim toga, isti govornik previše inzistira na separaciji prirodnog morala od objavljenog, a to je krivo, jer je prirodni moral integriran u objavljenom moralu, narav je uzeta od nadnaravi, Dekalog od zakona ljubavi. Pierre Vernant ne bi smio pripisivati službenom crkvenom naučavanju što je čitao kod pojedinih pisaca, u prvom redu svojih sunarodnjaka. Očito je, naime, da Crkva i danas priznaje punu vrijednost prirodnim snagama dobra u čovjeku, iako priznaje da su te snage iskonskim grijehom oslabljene (vidi Denz. index syst. D 3 bd). Ona govori o naravnom i o nadnaravnom čovječjem cilju života (D C 7d) i sl.⁴

c) Može li se govoriti o dijalogu na moralnom području ako se zani-
ječe da opstoji neka općevažeca norma koja bi izražavala nešto zajedni-

³ J. Leclercq: SAISIR LA VIE À PLEINES MAINS, 1965, str. 160.

⁴ Značajno je kako je na Tečaju i ovo pitanje površno tretirano, iako je problematika otvorena i za katolike i za marksiste. Tako je Vernant otvorio problematiku za marksiste te se pita: kako je moguće da marksistička teorija, proizašla na Zapadu, iz refleksije na industrijski uređeno društvo na Zapadu, može biti direktno primjenjivana na društva s različitom civilizacijom? Kako pak mogu ekonomski različito organizirane skupine postati nosioci određenih, zajedničkih ekonomskih načela? Kako Afriku i Kinu pretvoriti u socijalističke zemlje? Marks, govori Vernant, nije npr. predvidio utjecaj atomske energije, a vjerojatno bi to izazvalo kod njega snažne refleksije. Priznaje da i marksisti žele spekulirati i transformirati ljudsko društvo. Moglo bi se reći da proletarijat ide za tim da realizira »l'essence humaine de l'homme, de le faire ce qu'il est«, ali pod uvjetom da se odstrane sve vrsti alijenacija (nav. dj. str. 74—75; 77).

čko i nepromjenljivo? Vernant brzo tvrdi da Sokrat nije došao do pojma dužnosti, imperativa, zasluge, autonomije, općeg pravila.⁵

Mislim da te riječi nijesu dovoljno promišljene. I da se dijalog o moralu može pravilnije odvijati ako se traži i nađe neka zajednička, opća norma morala. Sokrat je to uočio. Pred relativizmom i skepticizmom Heraklita, Kratila i drugih Plato je pobjegao u svijet odijeljenih forma ili ideja, ali Sokrat se upravo posvetio promatranju moralnog područja. On je prvi počeo tražiti što je u moralu općenito, važno za sve ljude.⁶

Zaustavimo se na jednoj ideji. Sokrat postavlja na čelo svoga životnog zanimanja: DOBRO. Poznati Dobro, da se uzljubi, kao što i Bog ljubi Dobro, i postavlja ti se uvijek pred oči Dobro — eto predmeta životne mudrosti. Sokrat je govorio: Ja samo znam jednu znanost, a to je znanost ljubavi. Ta ljubav-mudrost očituje se u pravilnim, obvezatnim odnosima čovjeka prema sebi, Bogu i bližnjemu. Za to čovjeku služe kreposti odvažnosti, umjerenosti, šovanja Boga, pravednosti.

I sada postavlja pitanje od kapitalne važnosti: zašto su te norme obvezatne i koji je izvor njihove obvezatnosti? Činjenica je, govori on, da ih priznaju svi narodi. Jesu li se možda svi narodi sastali pa se složili te ih izglasali? Ne, to su »nomoi agrafoi«. Bog ih je napisao u ljudska srca. One su prirodne, općenite, vrijede za sve ljude.

d) Možemo li mi kršćani stupiti u dijalog s nevjernicima na pretpostavci da Crkva jednostavno dopušta kritiku i na području morala? To je ustvrdio Calvez.⁷

Vjerujem da je govornik to dobro shvatio, ali te je riječi moguće i vrlo lako krivo shvatiti. Za kršćanina i moralka ima svojih dogmi, u koje se ne smije pozitivno sumnjati. I za vjernika Crkva ima pravo i dužnost auktoritativno objašnjavati i potvrđivati prirodni moralni zakon (dekl. LR, br. 14). I novozavjetni moral je kristonomičan, auktoritativan; on traži безусловnu, religioznu poslušnost.⁸ Veliko je, bez sumnje, područje ostavljeno za raspravu, ali ima istina o kojima je dijalog neopravdan, suvišan, kako nas je naučio sam Krist (Mt 21, 17; Iv 8, 7; Mt 19, 12 itd.).

e) Sumnjive bi vrijednosti, ako ne i kriva, bila pretpostavka da je Drugi vat. koncil moralni fenomen podredio socijalnom fenomenu, ili možda moralu sociologiji. Niti bi bilo ispravno ustvrditi da je moralni fenomen prije svega i glavno društveni fenomen, fenomen koji se stvara od društva ili države. A te bi pretpostavke mogao postaviti čitalac nekih izreka u govoru Calveza.⁹

Time se vraćamo na postavljeno pitanje. Svesti moralni fenomen na društveni? A gdje ostaje moral pojedinca, moral nutrine, čovječje osobnosti u njezinoj individualnosti? A zar se moralni fenomen iscrpljuje u dinamičkoj ulozi stvaranja društva? I može li moral graditi društvo ako

⁵ Nav. dj. u prošlim člancima, tj.: MORALE HUMAINE — MORALE CHRÉTIENNE, str. 78.

⁶ Sv. Toma: IN METAPH. AR. br. 54, izd. Cathala god. 1935.

⁷ Kako u bilj. 5, str. 84.

⁸ G. Spicq: THÉOL. MOR. DU N. T., 1965, str. 746 sl.

⁹ Kako u bilj. 5, str. 84 sl.

prethodno ne počiva na solidnim, nepromjenljivim zasadama svoje vitalnosti? Je li moral suvremen zato što gradi današnje društvo ili moral gradi to društvo jer je općevažan, uvijek suvremen, pa se može i danas s uspjehom primijeniti na društvene potrebe?

SOCIOLOŠKA TENDENCIJA

Ona je izražena riječima da je moralni fenomen podređen socijalnom fenomenu. Znači da »moralno« završava gdje i »socijalno«, ali da i ne počinje prije nego počne funkcionirati to »socijalno«. I pojedinac je upravljen na društvo, podređen društvu, nekako se definira prema ulozi u društvu. Moral prima vrijednost od toga da li i koliko služi izgradnji društva. »Moralno« se nekako utapa u »socijalnom«.

Načelno je lako odgovoriti na tu tendenciju. Ljudsko društvo je kao jedna obitelj, odnosno takvo bi moralo biti (konst. EM, br. 24). Nepravilno je da se pojedinac izolira ili slijedi svoju čisto individualističku etiku (ist. mj. br. 30). Dužan je voditi računa o zajedničkom dobru. Međutim, ne smije se isticati antagonizam između pojedinca i društva, radije treba proučavati kako oni međusobno ovise, kako se međusobno mogu pomagati. U pitanju pak aksiologije stvar je jasna: prvenstvo ima čovječja osoba. Čovjek kao čovjek je počelo, subjekt i cilj svih društvenih ustanova i uređenja i svi socijalni pothvati moraju ići za dobrom pojedinih ljudi kao osoba (ist. mj. br. 25 i 26). Subota je radi čovjeka (Mk 2, 27).

Kao što je pojedinac stariji od društva i države, slično i moralni fenomen ima prioritet nad socijalnim fenomenom. To možemo ustvrditi na bazi genetičke metode. Psiholog William Stern navodi kako djeca spontano, nenaučena, personificiraju fantastične likove dobra i zla te na njih svaljuju krivnju. Te fantastične tvorevine, piše on, izgleda da su »spontano proizašle iz djetinje duše, pa se personifikacija tih dvaju osnovnih moralnih kvaliteta može smatrati kao opći oblik javljanja primitivnog duševnog života«.¹⁰

Tako smo stigli na glavnu točku. Ljudi dolaze na svijet, a moral je u svijetu prije njih. Oni ga nalaze. Moral spada u prafenomen ljudskog društva. On je datost. Suvišno je tražiti vremenski nastanak. Mogu se ipak tražiti psihološki izvori, tj. pitati koji faktori uvjetuju pojavu moralnog fenomena, gdje se rađaju pojmovi dobra i zla, odakle izviru i sl.

Ako je moralni fenomen kao *prafenomen*, slijedi da je iznad kontingentnih okolnosti ili uvjeta društva, naroda ili države. On predstavlja nešto više nego refleks jednog historijskog momenta ili prolaznog društvenog stanja.

Gdje je taj izvor? Drugi vat. koncil jednostavno govori da načela moralnog reda izvire iz *ljudske naravi* (dekl. LR, br. 14). Ona spadaju na

¹⁰ William Stern: PSYCHOLOGIE DER FRÜHEN KINDHEIT, prijevod, Beograd 1938, str. 291.

objektivni red morala (dekr. CS, br. 6). Razumije se, za kršćanina izvor morala nije samo narav, nego i nadnarav, ali niti nadnarav bez naravi niti narav bez nadnaravi. To je vjekovna kršćanska nauka, ponovno potvrđena od Koncila. O njoj se sistematski raspravlja u moralci.

GLAVNI SMJEROVI SOCIOLOŠKE TENDENCIJE

Sociološki smjer u tumačenju moralnog fenomena polazi od ideje da je čovjek produkt društva. Čovjek prima vrijednost od društva. Misao, osjećaj, inspiracija za djelovanje — sve mu dolazi od društva. Prvo mjesto u pitanju vrednovanja zauzima društvo. Pitaj, dakle, što traži društvo pa zaključi što moraš raditi.

A. Statička tendencija

Ona je starijeg datuma. Pogledajmo je u glavnijim crtama. Ona polazi od konstatacije opstojanja društva, i u njemu gleda nekako utjelovljene uslove moralnog fenomena. Norme morala niknu iz društva, ravnaju se prema društvu; ono ih uslovljuje. Čovjek ne bi imao pojma o moralu da nema društva, on je prije svega socijalno biće, a preko socijalnosti prima također karakteristiku moralnosti.

a) *Moral »poštena čovjeka«*. Narod mu crta profil, a u njegovu profilu gleda kodeks morala. To je čovjek nekog ekvilibrija ili ravnoteže. Možda će takav tražiti i svoja prava, ali uvijek nekako obrazloženo i suvereno. Nije li taj »pošten čovjek« tvorevina društva? Zna se jedino to da je iznikao u društvu, logično se, kažu neki, mora reći da ga je društvo takvim stvorilo, ali taj zaključak nije prihvatljiv.

Fenomen je predmet sporne konstatacije. Aristida ima i danas. A kako ga protumačiti? Pred ljudima se pokazao poštenim, jer je nastupao tako da ljude nije vrijeđao, nego sebe afirmirao, drugima možda bio pri ruci, staloženo postupao, i rodio se pojam o njemu kao poštnu čovjeku. A kako je taj pojam nastao? Jer i on i drugi imaju u sebi sposobnost da iz djela ili postupanja stvore taj pojam.

Neki bi htjeli protumačiti taj fenomen pozivom na nagon za samo-održanjem. Kako? Čovjek želi biti sretan, a da to postigne treba da se upriliči društvu, da računa na zahtjeve društva. I društvo se najprije udobrovolji kada se za drugoga žrtvuješ, kada si obazriv, živiš u miru, ne činiš nikomu na žao itd.

Ni to tumačenje ne zadovoljava. I prije nego pojedinac upriliči svoje držanje prema društvu on mora biti na čistu u samom sebi, sa sobom, i odgovoriti na upit: kako ću se ja osobno odrediti prema onomu što je dobro, pošteno, hvalevrijedno? Uzmimo jedan primjer. Čovjek sam otkrije

da puno piti unosi mnoge neredu u čovjeka i oko njega. Tim putem dolazi do zaključka da je apstinencija dobra odlika te da je treba prakticirati.

Zaključak je očit: Moral »poštena« čovjeka može doći prije svega iz onog potencijala početne kreposti, iz onih »semina boni« ili iz onih začetaka kreposti skrivenih u srcu svakog čovjeka.¹¹

b) »Moral časti«. Pozvani na dvoboj u ime časti ne smije odbiti poziv. Pobijedeni u ime časti počini samoubojstvo. Eto, govore zastupnici sociološkog morala, kako društvo određuje norme djelovanja.

Ali, čini mi se da je to plitko rečeno. Postupak u slučaju ne nazivam uopće moralnim. To je strah pred poniženjem, slabost duha, obrana staleža, ohola reakcija i sl., a to je sve daleko od morala.

»Moral časti« znak je inferiornosti, konformizma mase, moral klana, skupine, staleža bez širih pogleda, bez »otvorenosti«. Izvor je takvom »moralu« unutra čovjeka, u egoizmu, samodopadnosti, u neurednoj želji za vanjskom slavom i sl.

c) *Moral »činjeničnog stanja«*. Načela su mu npr. ova: »Tako čine i drugi«, ili: »Nitko se toga ne drži, pa ne ću ni ja«. Možda će zastupnik tog »morala« uvidjeti da ti imaš pravo kada ga osuđuješ, ali njemu je konformizam činjenici jači, mjerodavniji. Tako se npr. moralizira o dozvoljenosti rastave braka, laži, vanbračnih ljubavnih veza itd.

Očito da se u tom stavu kriju mnogi sofizmi. Ako su u selu sve osobe gušave, zar ćemo gušu proglasiti zdravom pojavom? Ako je većina prisutnih neznačka, zar će i tebi neznanje biti na ukras? Jasno je da većina ne čini ispravnim ono što u sebi nije ispravno. Dapače, na nezdravim pojavama društvo stvara ispravne zakone, prema onoj: »Bonae leges ex malis moribus procreantur«. Iznad društva postoji kriterij dobra i zla, i društvo po tom kriteriju prosuđuje patološke pojave nastale na njegovu organizmu.

Drugo je pitanje kada se radi o tome da u praksi mase utvrdimo olakšavajuću okolnost za onoga koji se za masom povodi, jer je moć mase doista jaka, a slabici joj lako podlegnu. Međutim, krađa ostaje krađa pa makar bila počinjena u društvu kradljivaca. I moralisti moraju mnogo računati na to kako je teško oduprijeti se »modi«, postupcima većine, jer praksa unosi u ljude kao neku zarazu.

»Moral časti« i »moral činjeničnog stanja« niječu vrijednost objektivnog reda morala. Zato ne zadovoljavaju. Oni mediokritet proglašuju idealom, a ne cijene veličinu izgrađenu na žrtvi, na svijesti vlastite osobnosti. Bijedan je moral bezlične mase! Masa čovjeka diže kao val, da ga kao val i potopi. U dnu čovječjeg srca ostavlja gorčinu, jer u toj nutрини neprestano odzvanja glas »zova u vječnost«, glas usmjerenja prema objektivnim vrednotama. Slabo odgojena nutrina izvor je tih vrsta »morala«.

¹¹ Sv. Toma: DE VERITATE, q. 21, art. 1 i 2.

d) *Obredi spasenja*. Navedeni smjerovi ne udovoljavaju čovječjoj želji za srećom, niti želji za krepostima. A čovjek uvijek traži nešto što bi ga ispunilo. U tu svrhu neki se prepuste misterioznim obredima, da nađu kompenzaciju za prazninu nastalu iz povodenja za smjernicama nesposobnim da čovjeku tu prazninu ispune (Demetar u Eleuzi, Isis, Mithra, gnoze itd.).¹²

Bez ustručavanja primjećujem da se i ta pojava rađa iz dna čovječje duše, iz njezine religiozne dimenzije, iz potrebe da se projicira u transcendentno. To su devijacije, istina je, ali su i dokaz dubinske čovječje potrebe za ispunjenjem i popunjenjem. Neki ukazuju npr. na prazno-vjerje o svemogućnosti bl. Djevice ili Lutherovo mišljenje o apsolutnoj vrijednosti vjere bez osvrta na dobra djela. Svakako, ni ta pojava ne dolazi prvotno iz društva.

B. Dinamička tendencija

Ona danas ima više pristaša. Jedna je odlazna točka vrijedna spomena. Ako članovi nekog društva žele nešto provesti u djelo za dobro toga društva, angažiraju se prema zahtjevu rasta i napretka iznutra, to može postati normom djelovanja za ostale.

Krivo bi bilo iz toga izvesti zaključak da stvaranjem društva nastaje i moral, jer ni taj dogovor članova društva, ni taj napredak ne mogu primiti adekvatno tumačenje bez poziva na opće norme objektivnog morala koje su kao jeka onog prirođenog nagnuća prema moralnim vrednotama i moralnoj veličini.

a) *Općenito*. Sociologizam je neka vrst egzistencijalizma prenesenog na socijalno područje. A egzistencijalizam neprestano ponavlja riječi »afirmacija«, »razvoj«, »rast«, »dinamika« i sl. Zašto moram biti altruist? Egzistencijalist će odgovoriti: zato da oslobodiš u sebi nagomilane energije, da udovoljiš želji za afirmacijom, možda i dominacijom te dokažeš svoju superiornost. Priteći će u pomoć i fenomenologizam XX vijeka te će reći da se ne možeš ni realizirati ni definirati nego kao jedan u mnoštvu, cjelini, društvu, s kojim si u biti srastao.

Priznajem da u egzistencijalističkim frazama ima mnogo zvučnosti. Kada se pak ti izrazi žele izreći konkretno, neposrednije, lako ćemo u njima prepoznati stare kumire autonomizma, oholosti, samodostačnosti, otpora prema normama morala višeg foruma.

Sociolozi nemaju povoda da se prerano vesele, jer egzistencijalizam u tim bučnim i napuhanim izrazima autoafirmacije, autostvaranja

¹² J. Leclercq, nav. dj. kako u bilj. 3, str. 173 sl. Pisac dulje iznosi pozicije statičke orijentacije sociološke misli, manje se zabavlja dinamičkom strujom. Vrlo jasno označuje još dva pravca psihološkog tumačenja moralnog fenomena, naime: svodenja na JEDNO kao Hegel na apsolutnu Misao, Nietzsche na nat-čovjeka, Guyau na čovjeka općenito s usađenom psihološkom strukturom — i na tumačenje fenomenologa, prema kojima se fenomen morala pojavljuje kod čovjeka kada se ovaj suoči s nekom zaprekom koja u njemu prouzrokuje »angoisse«, a čovjek se toga stanja želi riješiti.

i sl. opet postavlja naglasak na pojedinca. On se mora afirmirati, on se nekako nastoji »protegnuti« u društvo, on želi naći sebe u društvu, ali uvijek naglasak pada na *on*, na njegovu osobu, na pojedinca.

b) *Pojedinačno*. Posve je očita razlika između dinamičke tendencije i one statičke. Što je dobro, a što je zlo određuje se u odnosu prema društvu kako se i koliko se »constitue et se forme chaque jour«. ¹³ Moral se, dakle, formira s društvom koje nastaje, koje se stvara, formira.

Hoćemo li na dnu te tendencije otkriti Sartreova čovjeka *koji sebe stvara*, koji formira svoju esenciju egzistencijalnom odlukom bez osvrta na bilo koju normu, ili radije Marksovu pragmatičnost izraženu u poznatoj rečenici: Nijesmo pozvani da proučavamo svijet, nego da ga preobražavamo!? Ili možda se u toj struji krije stara utilitaristička, makijavelistička tendencija odobravanja i nemorala ako je to potrebno da se pošluči neki dobar cilj (u našem slučaju izgradnja društva)?

Priznajmo da ova struja lako privuče nesamostalne mislioce. Čovjeku je ugodno računati na korist. ¹⁴ Lako ga zanese velika »otvorenost« tog »morala u nastajanju«. Isto tako poziv na budućnost, na nešto od sutra-prekosutra, ima snažnu atraktivnu moć. Osim toga moral u vidu »à faire ou une société à construire« može lako integrirati velike napretke tehnike, time čovjeka današnjice lakše zadovoljiti.

Čudno, ali istinito! Ako se moral određuje s društvom u nastajanju, zar se ne osjećamo na pozicijama Kantovim? Ne postavlja li u ovom slučaju čovjek sam sebi moralne zakone? Nije li njegova volja, pokrenuta dužnošću prema društvu, postala univerzalno vrijedna, opća norma djelovanja i za druge? Nije li to afirmacija čiste racionalnosti?

Radije recimo da se u toj teoriji osjeća utjecaj Marksov. Marks polazi od svijeta stvarnosti. Od čovjeka sa svim njegovim mislima, željama i nastojanjima, dakle u punoj psihološkoj dimenziji. I čovjek se dokazuje u djelima, iako doživljuje frustracije. A sve je podložno promjenama. I na taj način čovjek je nastao i nastaje; on je u povijesti i on stvara povijest; ukorijenjen je u prošlosti, ali upućen na budućnost, i nju je pozvan stvarati. Zato mora biti svjestan svoje misije u svijetu, u gradnji boljeg društva. Ako tako radi, on postupa moralno.

Doista dinamička ideja! Niti će društvo na taj način zapasti u neku vrst skleroze, niti će se moralne ideje petrificirati. Čovjek je vodič ljudske povijesti, i on svojim radom na promjenama društva osmišljava svu djelatnost. Moralka se pretvara u politiku, ekonomiju, u dinamiku raznih institucija i sl., ako to teži prema izgradnji boljeg društva.

MEĐUOVISNOST MORALA I DRUŠTVA

Zdrav moralni život članova društva stvara zdravo društvo. Stara je to nauka. U tom smislu moralna je dinamika doista stvaralačka. Nemoral nije nikada izgradio zdravo društvo. Moćno rimsko carstvo propalo je zbog

¹³ Kako u bilj. 5, str. 81 i 83.

¹⁴ Sv. Toma: ETH. AR, br. 1734, u izdanju Pirota 1934.

unutarnje truleži. Moralist ima pravo i dužnost ukazati na to da samo Bog stavlja zdrave temelje društva (ps 126, 1). Svaki nasad koji ne odgovara normama vječnog zakona bit će iščupan (Mt 15, 13).

Katolički moralist u dijalogu s nevjernicima ne bi mogao pristati na to da društvo u promjeni, i koliko je u promjeni, stvara također promjenljive norme morala. Ne, jer i društvo u nastajanju mora poštivati općečovječanske norme morala kao što su obzir prema životu bližnjega, poštivanje njegove osobnosti, zaštita bolesnih itd.

Katolička je moralka, uostalom, uvijek računala na socijalni faktor kao kriterij u prosuđivanju dobra i zla. Čovjek je u svojoj biti strukturiran socijalno, a ne samo individualno. Već je spomenuto da će se proglasiti nemoralnom svaka djelatnost ako ona ruši čovjekovo pravilno ucjepljenje u društvo. Što odgovara zbiljskim zahtjevima čovječje društvenosti to se proglašuje moralnim, npr. govoriti istinu, pomagati bližnjega, zauzimati se za bolesne, poštivati roditelje, vlast i sl. Nije moguće otcijepiti »socijalno« od »moralnoga«, kada se čovjek smatra bitno vezanim uz jedno i drugo, recimo bolje, preko morala povezan je s društvom i po moralu prosuđuje pravu vrijednost socijalnoga.¹⁵

Defekt nastaje kada se osoba pojedinca podredi društvu ili žrtvuju njezina prirodna prava. Ide se krivim putem kada se pojedincu zaniječe njegovo ontičko i teleološko prvenstvo nad društvom. Zabluda je kada se promjenljivi faktor uzdigne na stupanj vrhovne norme morala, jer vrhovna norma morala ne može biti ako nije stalna, općevažna, poznata svima (iako se ljudi u njezinoj primjeni mogu razilaziti). Svi će ljudi priznati da starce treba poštovati, ali neki su to načelo krivo primijenili pa mislili da je dopušteno starcima oduzeti život da ne trpe. Ispravno se načelo poštivanja tuđeg života nije promijenilo, njegova je primjena bila neispravna. Tako će biti i ubuduće.

Kršćanstvo se ponosi svojom naukom o socijalnoj čovječjoj dimenziji. I život u presv. Trojstvu pruža nam ideju neke komunitarnosti kao norme za naš život, za ljudsko društvo na zemlji (konst. EM, br. 24). I misterij Utjelovljenja uzdiže čovječju narav, povezuje sve ljude u Kristu, ali uvijek ostaje istina da i biblijski moral priznaje to ontičko i teleološko prvenstvo čovjeka kao pojedine osobe nad društvom. U tom smislu govori poznati biblicist P. Spicq da »s nekog gledišta nema personalističkije i individualističkije etike do etike N. zavjeta« te se poziva na Mt 16, 27, Otkr 22, 12.¹⁶ To je očito naglasio i Koncil kad je rekao da sve društvene promjene moraju ići za tim da posluže za dobro čovjeka kao osobe, jer subota je radi čovjeka, a ne čovjek radi subote, kako smo vidjeli gore.

¹⁵ Vidi u sv. Tome I—II 72, 4; 94, 2; CG III 129; ETH. br. 33; 245—254. Katolički moralisti znaju da su neka Aristotelova načela prešla u kršćansku intelektualnu baštinu, a da ta načela treba čistiti od naoko prejakog sociološkičkog prizvuka, npr.: cjelina je važnija nego dio; društvo je važnije nego član društva; dio je u vidu cjeline, čovjek u vidu društva; društvo i zajedničko dobro božanstveniji su nego pojedinac i pojedinčeva dobra i sl. Vidi Leclercq, nav. dj. str. 186.

¹⁶ Kako u bilj. 8, str. 751.

Začudno je ipak kako je isti Pierre Vernant došao do zaključka da se dijalog između kršćana i marksista može ostvariti »dans l'idée d'une essence rationnelle de l'homme«. ¹⁷ Koliko mi je poznato mogu ustvrditi da Marks iz zrele dobi ne bi uopće potpisao ideju o nekoj vječnoj čovječjoj esenciji, nego bi priznao čovjeka u povijesti, društvo u nastajanju. Osim toga, za Marksa pojedinac ne može postati neki zasebni subjekt, nosilac svih moralnih vrednota. Pojedinac je za njega kao historijska kategorija nastala u određenom času društvene evolucije. Nosilac svijesti je društvo.

Iz ovoga bih naglasio opet moju ideju: *dijalog s marksistima može se odvijati na bazi akcije, a ne spekulacije*. Sastati se u pothvatima za dobro društva, barem u djelatnosti za koju se složno utvrdi da humanizira čovjeka. I lako bi se složili u nastojanju da se uklone neki defekti, neke antinomije, kao što su pretjerane društvene nejednakosti. Pitanje se može postaviti: da li marksisti priznaju ozbiljan oslon za vođenje takvog dijaloga o moralnim pitanjima?

Vernant daje tumačenje: »Marksisti shvaćaju ozbiljno moralnu problematiku. Oni ozbiljno shvaćaju i religiju, njezinu povijest, njezino nastajanje. Poznato nam je da religija nije uvijek imala istu funkciju... U isto vrijeme dok se marksisti angažiraju s kršćanima u zajedničkim akcijama, oni pitaju sebe u svojstvu nevjernika, ali u dijalogu s vjernicima: koje mjesto pripada religiji u ljudskom društvu i u čovjeku *današnjice?*« ¹⁸

Kršćanski moral ne može se pomiriti s naukom da država predstavlja nešto apsolutno, pojedinac nešto relativno. Niti se prihvaća misao da država u pojedincu odgaja civilne kreposti, da ona pojedinca čini svjesnim njegove misije, kao da pojedinac gubi svoj raison d'être bez veze s društvom (tako je mislio Mussolini). Kršćanstvo, naprotiv, naglašuje da se pojedinac ne će ni žrtvovati za društvo dok ne uvidi da mu je opravdano i vrijedno da se za društvo žrtvuje. Dok pojedinac ne uvidi da se izgradnja društva tiče njega i njegovih, on se ne će lako oduševiti da izgrađuje takvo društvo. Od pojedinca se počinje, na pojedincu se završava.

Na završetku želim priznati da i kat. moralci treba dati jače naglašenu socijalnu dimenziju, ali društvenoj nauci uopće, napose pak katoličkoj, treba dati više duše, unutarnjosti. Katoličkoj pak društvenoj nauci kao katoličkoj potrebna je jače naglašena specifično kršćanska vitalnost, značajniji kršćanski život u praksi, dokazan djelima, ostvaren pod vodstvom kršćanske djelotvorne ljubavi, u Duhu.

Jordan Kuničić OP

¹⁷ Kako u bilj. 5, str. 77.

¹⁸ Ist. mj. str. 80.